

ЎЗБЕК TILIDA ESHITUVCHI SUB'YEKTNING NUTQDA IFODALANISHI

Xamidjanova Durdona Shokirjon qizi,
Andijon davlat universiteti
durdonax0321@gmail.com

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada o'zbek tilida eshituvchi sub'yektning nutq jarayonidagi o'rni va uning ifodalanish vositalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda adresatning kommunikativ jarayondagi faolligi, uning grammatik va pragmatik jihatdan namoyon bo'lishi hamda nutq shakllanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, olmoshlar, fe'l shakllari va buyruq-istak mayli orqali eshituvchining ifodalanish xususiyatlari misollar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: eshituvchi sub'yekt, adresat, nutq, kommunikatsiya, pragmatika, o'zbek tili.

ABSTRACT. This article analyzes the role of the listener (addressee) in the speech process in the Uzbek language and the means of its expression. The study examines the activity of the addressee in communication, its grammatical and pragmatic manifestation, and its influence on the formation of speech. In addition, the features of expressing the listener through pronouns, verb forms, and the imperative mood are illustrated with examples.

Keywords: listener, addressee, speech, communication, pragmatics, Uzbek language.

KIRISH

Nutq jarayoni ikki tomonlama kommunikativ faoliyat bo'lib, unda so'zlovchi (adresant) va eshituvchi (adresat) o'zaro munosabatga kirishadi. Har qanday nutqiy aktda axborot uzatuvchi va axborotni qabul qiluvchi sub'yektlarning mavjudligi kommunikatsiyaning zarur sharti hisoblanadi (Nurmonov, 2010). Shuning uchun nutqiy faoliyatni to'liq anglashda nafaqat so'zlovchi, balki eshituvchining ham grammatik va pragmatik jihatdan qanday ifodalanishi muhim ilmiy masala sifatida e'tiborni tortadi.

Tilshunoslikda eshituvchi sub'yekt ko'pincha adresat, tinglovchi, qabul qiluvchi shaxs tushunchalari bilan izohlanadi. U nutq jarayonida axborotni idrok etuvchi, unga munosabat bildiruvchi va kommunikativ vaziyatni yakunlovchi asosiy ishtirokchi hisoblanadi (Levinson, 1983). O'zbek tilida eshituvchi sub'yekt turli grammatik, leksik hamda pragmatik vositalar orqali ifodalanadi (Rahmatullayev, 2006).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot tavsifiy va tahliliy usullar asosida olib borildi. O'zbek tilidagi nutq namunalari foydalanilib, eshituvchi sub'yektning ifodalanish shakllari ajratib olindi. Shuningdek, kommunikativ yondashuv asosida nutqning adresatga yo'naltirilganligi o'rganildi hamda misollar yordamida umumlashtirildi.

NATIJALAR

Tahlillar natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilida eshituvchi sub'yekt bir necha grammatik vositalar orqali ifodalanadi:

1. Olmoshlar orqali ifodalanishi

Eshituvchi sub'yekt asosan ikkinchi shaxs kishilik olmoshlari orqali ifodalanadi: sen, siz, sizlar.

Masalan:

Sen bugun darsga kelasanmi?

Siz vazifani bajardingizmi?

Bu shakllar nutqning bevosita adresatga yo'naltirilganligini bildiradi. Sen yaqinlikni, siz esa hurmat va rasmiylikni ifodalaydi.

2. Fe'lining shaxs-son qo'shimchalari orqali

Ba'zi hollarda eshituvchi alohida so'z bilan emas, balki fe'l kesimi orqali ifodalanadi:

Keldingmi?

O'qidingizmi?

Tinglang!

Bu holatda adresat yashirin holda ifodalanadi va implitsit sub'yekt sifatida namoyon bo'ladi.

3. Buyruq-istak mayli orqali

Buyruq gaplar eshituvchiga to'g'ridan-to'g'ri qaratilgan bo'ladi:

Kitobni oching.

Jim bo'ling.

Tezroq yoz!

Bu shakllarda ham shaxs munosabatlari aks etadi: -ing qo'shimchasi hurmatni, sodd shakl esa yaqinlikni bildiradi.

4. Murojaat birliklari orqali

Undalma va murojaat shakllari ham adresatni bildiradi: Masalan:

Aziz o'quvchilar!

Do'stim, bu yerga kel.

Opa, yordam bering.

Bu birliklar nutqning kimga qaratilganini aniqlashtiradi.

5. Modal va pragmatik vositalar

Ba'zan eshituvchi quyidagi vositalar orqali ham ifodalanadi: iltimos, marhamat, keling, xo'p

Masalan: Iltimos, eshikni yoping.

Marhamat, o'tiring.

Bu birliklar nutqning muloyimlik va hurmat ohangini bildiradi.

MUHOKAMA

Natijalar shuni ko'rsatadiki, eshituvchi sub'yekt nutqning shakllanishida muhim o'rin egallaydi. Nutqning grammatik qurilishi, ohangi va uslubi ko'pincha adresatga mos ravishda tanlanadi. Ayniqsa, hurmat va ijtimoiy masofa kabi omillar til birliklari tanloviga bevosita ta'sir qiladi.

Kommunikativ yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, nutq uch asosiy komponentdan iborat: so'zlovchi, eshituvchi va xabar. Ushbu tizimda eshituvchi markaziy o'rinlardan birini egallaydi, chunki xabar aynan unga yo'naltirilgan holda shakllanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida eshituvchi sub'yekt turli grammatik va pragmatik vositalar orqali ifodalanadi. U nutq jarayonining faol ishtirokchisi sifatida kommunikatsiyaning samaradorligini belgilaydi. Eshituvchining mavjudligi nutq shakli va mazmuniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois uni o'rganish tilshunoslikda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2010. – 280 b.
2. Saussure F. de. Kurs obshchey lingvistiki / fransuz tilidan tarjima. – Moskva: Progress, 1977. – 695 s.
3. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
4. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
5. Levinson S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 400 b.
7. Morris Ch. W. Foundations of the Theory of Signs. – Chicago: University of Chicago Press, 1938. – 59 p.